

ІСТОРИЧНЕ КОРИННЯ ЕТНОСЕПАРАТИЗМУ ЯК ОБ'ЄКТА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття розкриває історію виникнення націоналізму, як явища, яке може відбуватись на двох рівнях – етнічному і національному й може проявитись як націоналізм творчий, прогресивний, який здатний створити сприятливі умови суспільного поступу. Розглядаються поняття – «нація» та «національна самосвідомість».

Ключові слова: етнос, націоналізм, нація, національна самосвідомість, сепаратизм, етнічна політика, шовінізм, міжетнічний конфлікт.

Статья раскрывает историю возникновения национализма, как явления которое может происходить на двух уровнях – этническом и национальном и может проявиться как национализм творческий, прогрессивный, который способен создать благоприятные условия общественного прогресса. Рассматриваются понятия – «нация» и «национальное самосознание».

Ключевые слова: этнос, нация, национализм, национальное самосознание, сепаратизм, этническая политика, шовинизм, межэтнический конфликт.

The article deals with history of nationalism rise, as the phenomenon that occurs on two levels – ethnic and national. It can be displayed either as aggressive, destroying, zoological nationalism or as creative, progressive nationalism, that is able to create favorable conditions for social surrender. In the article such notions as «nation» and «national self-consciousness» are observed.

Key words: ethnic, nation, nationalism, national self-consciousness, separatism, ethnic policy, chauvinism, interethnic conflict.

Протягом багатьох століть національні питання у більшості випадків викликали військові конфлікти, в деяких державах внаслідок національних протиріччя ллється кров десятиріччями.

Багато видатних політиків звертались до цього питання, з метою визначення суті національних конфліктів у світі та окремих державах, намагались знайти шляхи їх урегулювання.

Досі у світі не знайдено яким чином можливо досягнути миру, якщо виникли національні протиріччя.

На сучасному етапі у деяких випадках національні питання можливо розглядати як національну свідомість. Вона з'являється головною психологічною основою національних та етнічних конфліктів.

Починаючи з побутового рівня, це явище переходить на більш серйозний соціально-політичний рівень перетворюється у теоретичну національну свідомість.

Теоретична національна свідомість відображає науково оформлене та соціально-політичне орієнтоване узагальнення елементів масової звичайної національної свідомості, яке здійснюється з визначених соціально-політичних позицій. Це ідеологія національно етнічної групи. В центрі такої ідеологічної конструкції може знаходитися ідея винятковості особистої національно-етнічної групи. У даному випадку ця конструкція набуває національно етнічний та етноцентричний характер, або етносепаратизм.

Розглянемо, що визначає поняття етносепаратизм.

Сепаратизм (франц. separatisme, від лат. separatus – окремий) – рух за територіальне відокремлення тієї чи іншої частини держави, з метою створення нового державного утворення або надання певній частині держави автономії за національними, мовними чи релігійними ознаками. На сучасному етапі сепаратизму частіше обертає політичну форму. Сепаратизм політичний

характерний внутрішньодержавного рівня політичних стосунків. Об'єктивною передумовою є переважно факт розбіжності політичних одиниць та державно політичний рівень. Більшість сучасних держав є політичними. Це часто призводить до спричинення соціальних та етнічних конфліктів. Тому сепаратизм політичний можна також розглядати і як форму політичної опозиції, суб'єктом якої є етнічна одиниця, котра складає меншість населення, а об'єктом – політична влада держави, що одночасно репрезентує домінуючий етнос.

Сепаратизм припускає вирішення суперечностей між етнічною меншістю та політичною владою шляхом виведення частини території населення якої є ця меншість, з-під юрисдикції даного державного управління.

Виникнення сепаратистського руху можливе за наявності двох умов: по-перше, дискримінація етнічної меншості з боку державної влади, а по-друге, активна національна політична протоеліта, яка б очолювала цей рух.

Етнос (від грец. *ethnos* – народ, плем'я) – позачасова, поза територіальна, поза державна спільнота людей об'єднаних спільним положенням (реальним або міфічним), культурою (або деякими її елементами), мовою (часто але не завжди), історією (справжньою, або вигаданою), традиціями і звичаями, самосвідомістю та етнонімом (назвою). Під позачасовістю етнос, мається на увазі його незаперечний, але мало визначений фактор, що етноси – це не лише сучасні покоління, а й минулі та прийдешні.

Сьогодні важко знайти такий етнос, всі індивіди якого проживали б у межах якоїсь однієї держави або на якійсь одній чітко окресленій території.

Виходячи з двох визначень, можна сформулювати висновок. Етносепаратизм – це відокремлення частини держави на користь відповідному етносу.

Як було вказано, що основою взаємовідношення між різними націями складає національна свідомість і якщо, національна свідомість базується на максимальній увазі до ідеї власної нації у даному випадку це може привести до націоналізму.

Що визначає саме поняття «націоналізм»? Націоналізм (від лат. *Natio* – народ) – теорія і практика етнічних і соціально-політичних відносин у суспільстві, які ґрунтуються на самоідентифікації у вирішенні політичних, державних, економічних, соціокультурних проблем суспільного розвитку і які реалізуються у різноманітних формах діяльності, зумовлених рівнем соціально-економічного, політичного і духовно-культурного розвитку країни, традиціями, станом суспільної психології та специфікою довколишнього соціосередовища. Така само ідентифікація відбувається на двох рівнях – етнічному і національному і залежно від домінування якісних рис лише одного з них може проявитися, як націоналізм агресивний, руйнівний, зоологічний або ж як націоналізм творчий,

прогресивний, який здатний створити сприятливі умови суспільного поступу [1]. Проблему націоналізму слід віднести до однієї з найгостріших і найсуперечливіх у сучасній політології, системного наукового узагальнення, якої ще не відбувалося.

Могутнього імпульсу націоналізм набув в епоху руйнування світової колоніальної системи і боротьби народів колишніх колоній і напівколоній за рівноправність у світових політичних і економічних відносинах. Сьогодні націоналізм поширений у всьому світі, має надзвичайно широкі прояви у суспільному житті практично всіх держав, але набуває підвищеного соціального значення в багатонаціональних полях етнічних країн.

Історико-політичний аналіз виникнення націоналізму.

До того часу, коли суспільність з'єднаних за походженням східно-європейських язичників, сусіди стали називати Руссю. Цивілізації деяких народів встигли пройти вже досить довгий шлях. На ґрунті міжплеменного розпаду почався занепад п'ятнадцятивікової держави, золотоносної цивілізації – майя (Мексика). На зміну їм прийшла нова Демосфена – ацтеки. Також значний та величний розквіт та необоротне економічне падіння цивілізації – чібча (Колумбія).

Політичний золото-кофейний зліт та міжособне вимирання імперії інків (Болівія, Перу, Еквадор). Не кожен шейх Халіфату міг зрівнятися з володарями Південно-сахарських поміщиків імперії Гана, володарем річкових територій з незліченими покладами золота та солі (Малі, Судан, Чад), але зовнішні діяння сприяли розколу її двохсоттисячної армії й вона «потонула» у війнах.

Згасання на фоні заколотів та роздорів по внутрішнім територіям, спровокували імперські бажання династії Ган, війська яких дійшли до Ферганської долини і були зупинені арміями Арабського Халіфату. Так закінчився золотий вік серединної держави (Китай) у долині Жовтої ріки (Хуанхе).

У середині I тисячоліття ніхто більше не збирав із колишніх підданих Західної Римської імперії непосильних податків (яких деякі громадяни уникали, навіть записувались в раби). Та одночасно зникла й безпека – ніхто вже не був застрахований від того, що будь-який варвар чи купа вчорашніх рабів може увірватися в будинок християнина чи в майстерню ремісника, забравши урожай, все майно та зарізати господарів. Перевозити товари стало смертельно небезпечно, завмерла торгівля. Міста були спустошені. В самому Римі залишилось не більше 20 тисяч жителів, і вони зорювали землю посеред мармурових колон, колись пишних форумів. Забувалася грамотність; населення світу поступово дичавіло. Героїчні часи завойовань відходили в майбутнє, грабувати більше було нічого. Варвари обжилися на нових місцях, осідали й починали

кормитися від землі. Потрібен був загальний мир і порядок.

Різномовному і різносуспільному населенню необхідне було нове єдинство. Племенні вожді поступово загнздували вольницю дружинників, закріплювали свою владу й намагалися створити власні держави.

Одне за другим на західних територіях Римської імперії стали з'являтися так звані варварські королівства.

Об'єднати франків, італійців, баварців, саксонців, лангобардів могла єдина віра, всім диктуючи загальні моральні норми і правила поведінки. Таким духовним об'єднувачем стало християнство. Римська церква на чолі з папами зуміла встояти у всезагальному розгромі старої культури. В союзі з племенними вождями вона почала активно вибудовувати новий європейський порядок. Проповідь християнства серед варварів мала успіх, але чисельні язичницькі племена вперто зберігали вірність своїм попереднім, прагнучим крові богам. Для всезагального хрещення потрібен був не тільки духовний авторитет, але й військова сила. Хрещені вожді ставали справжніми союзниками церкви. Ідеальним суспільством церква вважала всеоб'ятну імперію з обов'язковою для всіх державною релігією – християнством.

Першим імператором нової Європи був оголошений король франків великий, зумівший до X ст. об'єднати в своїй державі території десятки племен від Пірейських гір до рівнини Паннонії (Венгрія, Австрія) та насадити там (де переконаннями, де вогнем і мечем) християнство. Але незадовго після смерті Карла, його доволі крихка імперія була поділена між потомками монарха й розсипалася; її дрібні осколки дали початок деяким середньовічним державам.

Політична карта Західної Європи з цього часу вже стала віддалено походити на сучасну, що безсумнівно спрощує сучасне її об'єднання. Нові держави виявлялися значно життєздатнішими, ніж імперія, – в них жили племена, які мали схожий говір і краще розуміли одне одного; вони були менші за територією. Після розпаду імперії процес роздроблення держави продовжувався. Нащадки Карла Великого постійно ділили і не могли поділити землю, яка дісталася їм у спадщину і тому ходили друг на друга війнами. А поки Каролінги (потомки Карла Великого) займалися з'ясуванням відносин, герцоги, графи і єпископи почали почувати себе у своїх етнічних сфокусованих володіннях повністю незалежними хазяїнами, нічим не зобов'язаними королям, які постійно змінювались.

З Уралу перекочувала орда мадяр (угорці), природжених кінних воїнів. Майже все X століття вони шматували Європу. Два покоління в Германії, Італії, Франції прожили у страху перед набігами угорців, поки Германський король не зміг зібрати досить сильне військо і нанести кочівникам першу серйозну поразку. Наприкінці

X століття угорці нарешті обжили собі широку рівнину (Паннонію) і оселились там, і стали хліборобами і виноробами. Коли охрестилися, вони стали частиною Нової Європи.

Не було захисту і від арабських піратів, тероризувавши на той час Італію (одного разу вони навіть вторглися в Рим і пограбували головний центр західного християнства – Собор Святого Петра).

Бідою для всіх прибережних областей Європи стали «Морські кочівники» із Скандинавії, нормани (вікінги, варяги). Вони не тільки розорювали міста та селища по узбережжям морів – тури скандинавів піднімалися по рікам, дружини вікінгів штурмували міста, які знаходилися в десятках кілометрів від моря. Нормани заходили в Середземне море та захоплювали цілі області в Італії.

Скандинави, які не бажали повертатись на батьківщину осідали на завойованих територіях, приймали християнство, «вбудовувались» в Європейське суспільство і потім вже самі обороняли узбережжя від своїх колишніх співвітчизників, споряджавши нові експедиції. Так завоювавши північ Франції, нормани стали підданими французького короля (а сама область стала називатись Нормандією).

З падінням Риму в V сторіччі зруйнувалася тільки західна частина імперії. Східна її половина тоді змогла відбити набіги варварів і простояти ще тисячу років посеред нашествия нових ворогів. Жителі цієї держави продовжували гордо називати себе ромеями (римлянами). Назву Візантія придумали історики XVIII сторіччя, а сучасники називали його державою Роменської імперії – Римської (в грецькій вимові).

Візантія дійсно зберігала і продовжувала традиції Стародавнього Риму, але не раніше Республіканського і Язичницького, а пізнього імператорського і вже християнського. Якщо варваризована Західна Європа являла собою до кінця I століття «Велике селище», то Візантія була країною міст: Афіни, Коринф, Ефес і сам Новий Рим на Босфорі (Константинополь, Царград).

Значну частину своїх величезних доходів імперія витрачала на збройні сили. Візантія постійно утримувала багаточисельну та якісно підготовлену сухопутну армію (котра зуміла стримати навіть мусульманську навалу). Візантійський флот був найчисельнішим та боездатнішим у всьому тогочасному світі.

Кілька століть ніякі вороги не були у змозі протистояти ефективній та секретній зброї – грецькому вогню, що спалював ворожі кораблі, ледве ті наближались до кораблів візантійських.

Але не виключно військова сила була основою зовнішньої політики імперії. Візантійські дипломати стали неперевершеними майстрами тонких, підступних та наперед прорахованих інтриг. Ніхто не міг так вишукано роз'єднувати союзи колись ворогуючих держав та племен, так щедро та хутко підкупати можливих супротивників.

Єдиною людиною в державі, яка мала право приймати самостійне рішення, був імператор. У всій імперії не було нікого, хто міг би суперечити бажанню та волі можновладця. Відношення між підлеглими регулювалися обов'язковими для всіх законами, але рішення імператора були вищими за будь-який закон. Базилевс був господарем життя та смерті будь-якого жителя імперії – від представника народу до військовонаачальника чи вельможі. Імператор водночас був головою правління, єдиним законодавцем вищих судів та головнокомандуючим. Разом з античним язичництвом відійшли часи офіційного прижиттєвого боготворіння імператора, хоча й кожний новий Базилевс отримував у Константинопольського патріарха благословення на владу і вважався після цього намісником Бога на землі.

До кінця одинадцятого століття Візантія почала знесилюватися через внутрішні конфлікти та безладдя. Імператор спробував використати військову допомогу імперії щодо грандіозних завоювань в Європі та Азії, але ж ці війни виявилися занадто знекровлюючими для країни – сил не вистачало. Населення було виснажене непомірними податками, зупинилася торгівля, спустошилася казна.

На фоні загального занепаду та невдоволення з'являються сепаратисько-шовіністичні настрої заможних провінційних землевладців, які й оголошують про незалежність своїх володінь.

Турки-сельджуки, які з'явилися зі Сходу розгромили Халліфат, захопили більшість азіатських провінцій Візантії; зупинити завойовників вдалося лише на підступах до Константинополя. Підірвавши свої сили, Імперія почала розпадатися.

Отже, необхідно підкреслити такі моменти для осмислення історичних особливостей державного управління першого тисячоліття, з одного боку, недовольних розвиватися націоналізму, як деструктивному стану внутрішньодержавної політики:

- потужна та забезпечена армія;
- наявність ефективної та секретної зброї;
- ефективна зовнішня політика;
- стійке внутрішнє управління;
- централізація влади;
- обов'язкове виконання законів на фоні нормативно-правового вдосконалення та головування.

З іншого боку, дестабілізуючий внутрішньодержавний баланс влади і не дозволяючий революціонувати обстановку соціально-політичної кризи в попереднє русло, а перетворюючи зажиточних лобістів в опозиціонерів, націоналістів та сепаратистів:

- імперичні замисли;
- внутрішньодержавні лобіювання антипатріотичної еліти (в особистих інтересах або ж інтересах групи);
- використання ідентичності для деполітизації в суспільстві;
- загальна подавленість;
- посилення засобів фінансової залежності та оподаткування;

- розорення малооптової торгівлі;
- казнокрадство, хабарництво, свавілля, бандитизм;
- проявлення провінційних ватажків, які при низькій соціальній культурі претендують на «містичне» лідерство;
- порушення централізації влади, її вертикалі, її можливості виявляти та захищати державну позицію на окремих територіях;
- поява антилюдських, антисоціальних, антинаціональних, антидержавних лозунгів поза правового поля;
- міжкласова суспільність, об'єднання ідей територіальної незалежності.

Приведені в другій групі особливості державного управління потрібно враховувати особливості виникнення етносепаратизму та його проявів.

У Європі в дев'ятнадцятому сторіччі, прояви націоналізму, які класово були відрегульовані лібералами могли призвести до повного знищення держави. Лише деякі європейські держави не відчували кривавих проявів на соціальній та етнополітичній підставі.

В Англії після розгрому Чартистів у 1848 р. держава обвалилася на робочий рух; після державного перевороту 02.12.1851 р. Наполеон Третій відмінив республіканські політичні права; армія царської Росії придушила національно-визвольне повстання в Угорщині.

Економічна криза 1857 р. сприяла боротьбі робочого класу у всій Європі. Таким чином, міжнаціональне насилля та міжетнічний расизм змінюється на національно-визвольний рух в Італії, Німеччині, Польщі. При цьому сутність націоналізму не змінюється: він продовжує бути агресивним, руйнівним, зоологічним.

За цей період пройшли війни: Австро-італо-французька (1859), війни Пруссії та Австрії з Данією (1864), Пруссії з Австрією (1966) та Пруссії з Францією (1870-1871), Громадянська війна в Америці (1864-1865).

Розвиток та укріплення міжнародних економічних зв'язків, національно-визвольний рух та війни сприяли «космополітичним інтересам» робочого класу.

З початку дев'ятнадцятого століття кордони держав на карті Європи відрізнялися від кордонів розселення народів.

Національні держави займали меншу частину Європейської території; більшість народів мешкали у тих державах, які визначили їх історичну долю.

Єдиним слов'янським народом, який мав незалежну державу, були росіяни. Решта слов'ян входили до складу Австрійської, Османської та Російської імперій. Німці та італійці супротив мали «занадто багато» власних держав, які були осколками від Великої Римської імперії Германського народу. Італійських держав на карті було вісім, дві з низ – Венеція та Ломбардія – знаходилися під владою Австрії.

У другій половині дев'ятнадцятого століття справу об'єднання від революціонерів забрали

політики та нарешті досягли успіхів. Поєднались Італія, Германія, а головну роль в цьому відіграв «залізний канцлер Пруссії» Отто фон Бісмарк.

У 1871 р. прусський король Вільгельм був проголошений імператором об'єднаної Германської імперії. У Європі виникла нова могутня держава.

Самою великою поліетнічною державою виявилась Османська імперія, яка об'єднувала під владою турок, греків, румунів, болгарів, сербів, албанців, македонців («спадщина Візантійської імперії») Під владою габсбургів у стародавній Європі Австрійської імперії багато століть пліч-о-пліч з австрійськими німцями мешкали венгри, чехи, словаки, словенці, хорвати та інші.

До дев'ятнадцятого століття Турецька Османська імперія вже не була спроможна становити загрозу для європейських держав.

У 1848 р. спалахнула революція. Чехи та угорці вимагали національної незалежності. У 1867 р. імперія була перейменована у Австро-Угорщину. У свою чергу, чехи та галиційські поляки вимагали від Австрії незалежності, а хорвати добились автономії від Угорщини.

Складніше становище було в Османській імперії. До її складу входили достатньо різні народи, які утримати під одним «дахом» було дуже важко.

Протягом 19 та з початком 20 ст. незалежності від Турції домоглися Греція, Румунія, Сербія, Чорногорія, Болгарія. У др. пол. 19 ст. національні інтереси, національна могутність (або ж навпаки, національне приниження) почали займати велике місце у свідомості мільйонів європейців.

Націоналізм поступово перетворювався в шовінізм, що викликав переконаність у вищості своєї нації, гру на національних почуттях, яка стала надійним дешевим засобом знаходити популярність (для політиків).

Отже, можна визначити, що появою на основі економічного росту мануфактурного виробництва індустріалізація призвела до руху мільйонів людей, основна маса яких осідало у місцях національно-братсько-народо-компактного мешкання спільноти.

Цей фактор супроводжувався не лише значним збільшенням торгівлі, а також демографічними «вибухами», що провокували національне самовизначення, з'являється масовий інтерес до політики.

З виникненням ідеї суверенітету нації, її відсутність або ж роздрібність появляється необхідність національної єдності та необхідність захищати свою національну єдність.

Переважною була думка, що кожна нація повинна мати особисту державність, а кожна держава повинна будуватись на національній основі.

Націоналізм став основним джерелом війн у Європі. Деякі політики пропонували основну ідею поєднання націй виключно рухом збройної боротьби, відстоювання національних інтересів за допомогою військової сили, що може бути

віднесено до військової загрози, небезпеки спільноти. Націоналізм може виступати як частина політики, ідеології, психології, соціальної практики, підпорядкування однієї нації іншим, розпалювання національної нетерпимості.

Розглянемо поняття нація (від лат. плем'я, народ) – тип етносу соціально-економічна та духовна спільність людей з визначеною психологією та самосвідомістю.

Саме поняття «нація» відносно нове. Протягом багатьох сторіч людина усвідомлювала себе мешканцем визначеної місцевості, яка піддана государеві, але не представникам нації стала визначати самосвідомість суспільства.

Нація у свідомості людей починає виявлятися як «надособистість», що наділена власною думкою, розумом та волею. Р. Шпрингер визначає націю як культурну спільність, союз людей, що мислять однаково.

З руйнуванням колоніальної системи сформувалися нації в Африці, Азії, Латинській Америці. Разом зі зростом мовних проблем, виникає самосвідомість та націоналізм.

Національна самосвідомість – сукупність поглядів, оцінок, думок та відношень, які відображають зміст, рівень та особливості подання членів національно-етнічної суспільності. Національний рух останніх років висуває на перший план проблему національної самосвідомості. В часи, коли націоналізм веде до національного розколу, національна самосвідомість шукає шляхи зближення та співробітництва. Частіше націоналізм виступає як вираження егоїстичних та корисливих інтересів окремих соціальних груп. Він прирікає націю на деградацію та застій.

Націоналізм – це крайня агресивна форма прояву національної самосвідомості, якщо почуття захисту національних інтересів переходить у почуття переваг своєї нації, національної нетерпимості.

Націоналістичні доктрини мають наступні компоненти:

- територіальні притягання;
- схему економічного розвитку свого народу, яка аргументує необхідність економічного домінування, заняття більш престижних ніж представниками свого народу;
- фетишизацію національної мови, національної культури;
- абсолютизацію національної конфесії, ідеї богообраності свого народу, його месіанської ролі в історії.

Таким чином, підводячи підсумок, треба визначити, що національні питання мають досить глибокі коріння. У залежності від національної ідеї політичних діячів держави націоналізм може служити як джерело національної єдності, сприяти укріпленню держави, або ж навпаки руйнувати державу та її економіку, викликати міжнародні війни, що продовжуються протягом десятиріч.

ЛІТЕРАТУРА

1. Політологічний енциклопедичний словник за редакцією Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. – Київ: Вид-во «Генеза», 1997. – С. 217.
2. Абдулатинов Р.Г. Нация и национализм: добро и зло в национальном вопросе. – М.: Славянский диалог, 1999.
3. Абдулатинов Р.Г. Управление этнополитическими процессами: вопросы теории и практики. – М.: Славянский диалог, 2001.
4. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера земли. – М.: 1993. – С. 462.
5. Комарофф Дж. Национальность, этничность, современность: политика самосознания в конце 20 века. «Этничность и власть в полиэтничных государствах». – М.: Наука, 1994. – С. 35-70.
6. Мацнев А.А. Этнополитические конфликты и проблемы геополитики // вопросы национальных отношений. – М.: РАГС, 1997.
7. Нистен-Хаарала С., Фурман Д. Право на отделение, права человека, территориальная целостность государства. – М.: Рудомино, 2001. – С. 204-222.

Рецензенти: доктор історичних наук, професор Багмет М.О.;
кандидат політичних наук, доцент Лісовський В.М.

© Горчаков Л.О., 2009

Надійшла до редакції 14.04.2009 р.